

Türkmenleriň Anadola gelişi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmenleriň Anadola gelişi TÜRKMENLERIŇ ANADOLA GELŞI

Garşa-garşa «geçmişi» ýatlap «şu günümüzizi» dolap bilmeris. Taryh dilimiziň ujunda däl-de, ýüregimiziň töründe ýaşamalydyr!

Türkleriň Orta Aziýadan Anadola gelişleri biziň eýýamymyzdan hem öňki müňlerçe ýyllara uzap gidýär. Emma biz bu makalamyzda miladynyň 1000-nji ýylyndan bärki döwürlerden söz açmak isledim. Çünki türkleriň aglabasynyň köpçülikleýin göçüp gelmeleri şol döwürlerde bolup geçipdir.

XI asyryň ortalaryndan başlap türkmenler Anadola gelen wagtynda, bu ýerde rumlar, ermeniler, suryýanylar we araplar ýaşaýardy. Ýöne şol wagt häkimiýet Wizantiýa imperiýasynyň elindedi. Anadoluda bu halklardan başga hristian türkler hem bardy. Wizantiýa seljuk ýörişlerine garşy gorag halkasyny döretmek maksady bilen olary Balkan ýurtlarynda ýaşaýan hristian ynançly oguz (gyz), gypjak-kuman we peçeneg türklerini wagtal-wagtal Anadola göçürip getiripdir. 1048-nji ýylda Hasangala ýeňşinden soň Anadola aralaşyp başlan türkmenler Gündogar we Merkezi Anadolyny eýelemegi başardylar.

Türkmenler Anadolyňyň gündogar we merkezi etraplaryna ýaýranam bolsalar, bu ýerler heniz olara ýaşamaga howply ýurt bolmagynda galýardy. Çünki türkmenleriň güýji legioner wizantiýa goşunlaryna garşy söweşmekdekden entek pes gelyärdi. Şonuň üçin wizantiýa goşunlary üstlerine gelen wagtlary türkmenler Kawkaz ýurtlaryna çekilýärdiler. Şeýle-de, heniz Anadolyňyň eýelenmedik birnäçe möhüm ilatly nokatlary we galalary bardy. Ýeterlik ýarag güýji bolmadyk türkmenleriň bu galalary eýelemegi kyn düşjekdi. Seljuk goşunlaryňam türkmen doganlaryna goldaw bermek üçin hemişe diýen ýaly Anadola gelmek mümkinçiligi ýokdy. 1071-nji ýylyň 26-njy awgustynda gazanylan Malazgirt ýeňşi Wizantiýanyň agyr goşunyny we güýjüni amana getirdi. Bu şanly ýeňiş türkmenlere Anadolyňyň derwezesini soňuna çenli açdy. Wizantiýalylara berlen aşagyndan galkyp bolmajak agyr urgy türkmenleriň Anadola joşgunly sil kimin dolup-daşmagyny üpjün etdi.

• ANADOLYNYŇ TÜRK ÝÜZI

Malazgirt ýeňşinden soň Anadoly bilen Türküstanyň arasynda «göç akymy» başlady. Türkmenler kowçum-kowçum bolup Anadola göçüp gelmäge başladylar. Türkleriň Anadola gelişi bir wagtyň özünde bolmady, ol birnäçe asyrlap dowam etdi. Türk göçüşliginiň arasy XVI asyryň başlarynda Sefewi türkmen döwletiniň gurulan wagtyna çenli kesilmedi. Sefewiler döwründe Türküstan bilen Anadolyňyň arasyndaky bu «göç akymy» kesildi. Anadola gelen türkleriň agramly bölegi oguzlardyr. Oguzlaryň (türkmenleriň) ýigrimi dört taýpasynyň ählisine-de Anadolyda duş gelmek mümkin. Bulardan daşgaryn hem beýleki türki taýpalardan bolan gypjaklar (kumanlar), peçenegler (bu peçenegler oguzlaryň ýigrimi dört taýpasyndaky peçeneglerden başgadyr), ak hunlar (abdallar) we bulgarlar Anadola göçüp gelipdirler. Türkleriň gelmesinden soň Anadolyňyň ýerli halkynyň belli bir bölegi wagtyň geçmegi bilen türkmenleşipdir. Ýöne bu türkleşmäni uly sanlar bilen görkezmek ýalňyş bolar. Sebäbi seljuk taryhçylary köpçülikleýin jemgyýet çalşygyna (dini üýtgetmeler we ş.m.)

duş gelinmändigini ýazýarlar. Şeýle-de fransuz taryhçysy professor Klod Kaen hem türkmenler bilen rumlaryň dostana gatnaşyk saklandyklaryny, ýöne olaryň arasynda kän bir garylyp-gatylmanyň bolmandygy belläp geçýär. Kaen bir ýerde şeýle ýazýar:

«XVI asyra degişli osmanly salgyt depderlerini öwrenenimde, şol döwürde Anadolynyň oturymly ýaşaýyşyna doly uýgunlaşmadyk bir milliona golaýa türkmeniň bardygyny anykladym. Şol sanda eýýäm şol asyra geleninizde türkmenleriň oturymly ýaşaýyş şertlerine ymykly ornaşanlaryňam sany az däl eken. Olaryňam sany bir milliondan geçipdir.

Arhiw maglumatlarynda musulmanlar bilen musulman dälleriň bir ýerde garylyp-gatylp ýaşamandygy, olaryň aýry-aýry raýonlarda oturandyklary aýdylýar. Bularyň ählisi Anadolynyň ýerli halky bilen o diýen bir garylyp-gatylmanyň bolmandygyny we Anadolynyň türkmençilik hamyrmaýasynyň saklanyp galandygyny subut edýär. Görnüşi ýaly, käbir taryhçylaryň öňe sürýän pikiriniň tersine, türkleriň Anadolyda başga halklar bilen garyşmasy diýen ýaly ýagdaý bolmandyr».

• TÜRKMEN ÜLKESI

Türkleriň Anadola ilkinji gelip ýerleşen we döwletlerini guran ýerleriniň başynda ilki bilen Gündogar we Gündogar-Günorta Anadoly gelýär. Artyklylar, Saltyklylar we Mengüç ogullary bu ýerleriň ilkinji hojaýynlarydyr. Soňra bu sebitlerde ýene iki sany uly türkmen taýpasu peýda bolýar: Muş sebitinde Garagoýunlylar, Diýarbekir sebitinde Akgoýunlylar. Emma ilki Garagoýunlylar, yzyndan Akgoýunllar, has soňra Sefewi türk döwletini guran anadolyly türkmen taýpalary Gündogar we Günorta-Gündogar Anadolydan galkyp Eýrana göçdüler we öz döwletlerini gurdular. Bu ýagdaý Gündogar we Günorta-Gündogar Anadolynyň türkmen ilatynyň azalmagyna getiripdir. Gündogar Anadoly, Eýran we Yrak üçburçlygyna «Türkmen ülkesi» (italýan syýahatçysy Marko Polo «Türkmenistan» diýýär -H.T.) diýip at berlipdir.

XVI asyrda başlanan sefewi-osmanly agzalalygy sebitiň

türkmençilik hamyrmaýasyna öwezini dolup bolmajak zyýanlaryny berdi. Sefewiler bilen osmanlylaryň arasyndaky oňsuksyzlyk ilki başda Gündogar Anadoludaky Akgoýunly döwletiniň ýerlerinde kimiň agalyk sürmelidiginiň üstündedi. Wagtyň geçmegi bilen syýasy oňsuksyzlyk mezhep oňsuksyzlygyna öwrüldi we Sefewi döwletini guran alawy türkmenleriň Anadolyda galan bölegi Osmanly häkimiýetine howp salyp biläýjek güýç hasap edildi. Hut şonuň ýaly Sefewi häkimiýetiniňem sünni kürtlere bolan negatiw garaýşy bardy. Osmanlylar Gündogar Anadolyny howpsuz zolaga öwürmek maksady bilen türkmenlere ýowuz darap, tersine kürtlere hoşniýetli syýasat ýöretdi. Ýowuz Soltan Selimiň döwründen (1512-1520) başlap osmanly häkimiýetinden zulum gören türkmenleriň belli bir bölegi Eýrana göçdi, belli bir bölegi kürt taýpalarynyň arasynda siňip, wagtyň geçmegi bilen kürtleşip gitdiler. Birnäçe taýpalara arhiw maglumatlarynda «türkmen ekrady» (Türkmen Kürtleri) diýilmegi munuň iň ynamly subutnamasydyr. XVI asyrdaky türkmen diýip ýatlanýan birnäçe türkmen taýpasy bu gün biziň garşymyzdaky kürt bolup çykýar. Muňa mysal hökmünde Urfadaky garageçili, Kilis sebitlerindäki Okçy Izzeddinlileri, Gaziantepdäki, Adyýamandaky, Malatýadaky, Konýadaky, Haýmanadaky rişwan ýaly asly türkmen kürt taýpalaryny görkezmek bolar.

(Giňişleýin maglumat üçin Faruk Söýlemeziň «Osmanly döwletinde taýpa dolandyryşy: Rişwan», Mustapa Öztürküň «Kilis, Urfa, Adyýaman sebitlerindäki jemagatlar we oýmaklar» kitabyna seret).

• ANADOLYDA TÜRKMENLER

Osmanly imperiýasynyň çäklerinde ýaşaýan taýpalaryň agramly bölegi Anadoluda ýaşaýardy. Anadoludaky iň uly iki taýpa Ulyýörük we Dulkadyrly türkmen taýpasydy.

Ulyýörükler Tokatda, Siwasda, Çorumda, Kyrşehirde, Ankarada, Eskişehirde, Ýozgatda, Dulkadyrly türkmenleri bolsa Maraşda, Elbistanda, Kyrşehirde, Ýozgatda, Adanada, Urfada, Adyýamanda, Kaýseride ýaşaýardylar.

Bu iki taýpanyň XVI asyrdaky ilat sany 300 müň töweregi eken.

Anadoly şäherleriniň ortaça adam sanynyň pesinden 5 müň, köp bolanda 10 müň bolanlygyny göz önüne tutsak, onda taýpalaryň ilat sanynyň köp bolandygyny görmek bolýar.

Atçekenler Konýa ýaýlalarynda, çepniler Trabzonda, Giresunda, Gümüşhanada, Balykesirde, owşarlar Kaýseride, Täze il (Ýeni il) türkmenleri Siwasyň günortasynda (Diwrigide, Şargyşlada, Kangalda, Gürüniň eteklerinde), garageçililer Ankaranyň we Bursanyň arasynda, bozulus türkmenleri (akgoýunly türkmenler) Diýarbekirde, Urfada, Mardinde, Erzurumda we Karsyň eteklerinde, elliji we mukataa ýörükleri Manisada, Merkezi Egeýde (Kütahýada, Uşakda, Denizlide) bozguş ýörükleri, gyljan ýörükleri, akgeçili ýörükler, Denizlide gaýy we çopan ýörükleri, Aýdynda garajagoýunlar, çuga we çulluýan ýörükleri, Muglada we onun eteklerinde gaýylar, gyzyljageçililer, Diwana Aly, Balykçy we Horzum taýpalary, Mersinde we onuň eteginde içel ýörükleri, Kütahýada kütahýa ýörükleri, Antalýada teke türkmenleri, Bolyda boly ýörükleri, Hataýda we onuň eteklerinde Özer ogullary (Üzeýr türkmenleri), Adanada Remezanly ulusy, Tarsusda Warsaklar, Kastamonyda kastamony ýörükleri, Kaýseride Yspartada, Afýonda, Aýdynda, Balykesirde, Kütahýada, Nigdede, Aksaraýda, Newşehirde, Kyrşehirde – Danyşmentliler ýaşapdyrlar.

• ANADOLY TÜRKİYE BOLDY

Türkler Anadolyny eýelänlerinde Türkiýedäki seljuklaryň döwletinden daşgaryn dört uly türkmen begligini gurupdyrlar. Artyk begiň ogullary Gündogar we Günorta-Gündogar Anadolyda (Diýarbekir-Mardin-Elazig-Hasankeyf), Danyşment Gazy (Siwas-Amasýa-Tokat) we Mengüjek Gazy (Erzinjan-Diwrigi) Orta we Gündogar Anadoluda öz begliklerini gurup, bu ýerleriň türkmenleşmesini üpjün etdiler. Emma bularyň hiç birisi-de wagtyň geçmegi bilen çäklerini giňeldip bilmediler we Türkiýedäki seljuklaryň tabynlygyna girdiler. Malazgirtten soň türkleriň akym-akym bolup Anadola göçüp başlamagy netijesinde, mundan beýläk bu ýerler Türkiýe diýip atlandyryldy.

Professor Faruk Sümer ýewropalylarň baryp 1085-nji ýyldan bäri

Anadola Türkiýe diýýändiglerini ýazýar. Üçünji haçly ýörişiň komanduýuşisi we Mukaddes Rim-German imperatory Fridrih I Morsakalyň 1191-nji ýyldaky haçly ýörişinden soň günbatarlylar türk tabynlygyna giren ýurtlara şol wagta bermedik ady bolan Turchia/Turquie (Türkiýe) diýen ýurt adyndan söz açyp başladylar. Fridrih Morsakalyň haçly ýörişiniň üstünden ýarym asyr geçensoň Saýmon of Sent-Kwentin muny ýörgünli ada öwürdi. Taryhçy Klod Kaeniň aýtmagyna görä, «Anadolyda türkmenleşme prosesi hernäçe ýygjak bolanda-da we şol wagtky Türkiýäniň çäkleri hernäçe belli bir çäkde bolmasa-da, döwürdeşleriniň gözünde Anadolyň türk özeni ýurduň ähli künjegini özüne dolap alypdyr».

• **Peýdalanylan çeşmeler:**

- 1). «Elbistanyň taryhy» («Elbistan» neşirýaty, 2003);
- 2). Faruk Söýlemez «Osmanly döwletinde taýpa häkimiýeti» («Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi», «Kitabevi» neşirýaty, Stambul-2007)
- 3). Mustapa Öztürk «Kilis-Urfa-Adyýaman-Elazig sebitlerinde jemagatlar we oýmaklar» («Kilis-Urfa-Adıyaman – Elazığ çevresinde Cemaatler – Oymaklar», Elazig-2004).

Adnan GÜLLI,
taryhçy.

Terjime eden: Has TÜRKMEN. Taryhy makalalar